

ҲУҚУҚИЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

6-МАХСУС СОҲ

ЖУРНАЛ ПРАВОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ
СПЕЦИАЛЬНЫЙ НОМЕР-6

JOURNAL OF LAW RESEARCH
SPECIAL ISSUE-6

ҲУҚУҚИЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ ПРАВОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF LAW RESEARCH

№SI-6 (2022) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9130-2022-SI-6>

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Abdurasulova Qumriniso Raimqulovna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Бош муҳаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Fayziev Shoxrud Farmonovich
yuridik fanlar doktori, dotsent (O'zbekiston)

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ | EDITORIAL BOARD

12.00.01 - ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ НАЗАРИЯСИ ВА ТАРИХИ. ҲУҚУҚИЙ ТАЪЛИМОТЛАР ТАРИХИ / ТЕОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА, ИСТОРИЯ ПРАВОВЫХ УЧЕНИЙ / THEORY OF LAW AND STATE, HISTORY OF LEGAL DOCTRINES

Boboyev Halimboy Boboyevich

yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Ahmedshaeva Mavlyuda Axatovna

yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna

yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Adilxodjayeva Surayyo Maxkamovna

yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Sattorov Abdug'affor

yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Artur Gambaryan

yuridik fanlar doktori, professor (Armaniston)

Yosuke Shamoto

yuridik fanlar doktori, professor (Yaponiya)

12.00.02 - КОНСТИТУЦИОННЫЙ ҲУҚУҚ, МАЪМУРИЙ ҲУҚУҚ, МОЛИЯ ВА БОЖХОНА ҲУҚУҚИ / КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО; АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО; ФИНАНСОВОЕ ПРАВО / CONSTITUTIONAL LAW; ADMINISTRATIVE LAW; FINANCIAL RIGHT

Malikova Gulchexra

yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Xusanov Ozod Tillabayevich

yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Selimanova Svetlana Mixaylovna

yuridik fanlar doktori (O'zbekiston)

Xvan Leonid Borisovich

yuridik fanlar doktori, dotsent (O'zbekiston)

Peshkova Xristina Vyacheslovovna

yuridik fanlar doktori, dotsent (Rossiya)

Sung Un Lee

yuridik fanlar doktori, professor (Janubiy Koreya)

12.00.03 - ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ. ТАДБИРКОРЛИК ҲУҚУҚИ. ОИЛА ҲУҚУҚИ. ХАЛҚАРО ХУСУСИЙ ҲУҚУҚ / ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО; СЕМЕЙНОЕ ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО / CIVIL LAW; BUSINESS LAW; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Oqyulov Omonboy

yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Ro'zinazarov Shuhrat Nuraliyevich

yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Ruziyev Rustam Jabborovich

yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Borotov Mirodiljon Xomudjonovich

yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Toshev Boboqul Norqobilovich

yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Shomuxamedova Zamira Shoislamovna

yuridik fanlar doktori, (O'zbekiston)

Ahmad Issa Altweissi

yuridik fanlar doktori, professor (Iordaniya)

12.00.04 - ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚИ. ХЎЖАЛИК ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚИ. ҲАҚАМЛИК ЖАРАЁНИ ВА МЕДИАЦИЯ / ГРАЖДАНСКОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО; ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО; АРБИТРАЖНЫЙ ПРОЦЕСС И МЕДИАЦИЯ / CIVIL PROCEDURE LAW; ECONOMIC PROCEDURAL LAW; ARBITRATION PROCESS AND MEDIATION

Esanova Zamira Normurodovna

yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Mamasidiqov Muzaffar Musajonovich

yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Egamberdiyev Eminjon

yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Jason A.

Kanton Federal sud markazi (AQSH)

12.00.05 - МЕҲНАТ ҲУҚУҚИ. ИЖТИМОИЙ ТАЪМИНОТ ҲУҚУҚИ / ТРУДОВОЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ / THE LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Usmanova Muborak Akmalxanovna

yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Gasanov Mixail Yuriyevich

yuridik fanlar doktori, dotsent (O'zbekiston)

Sattorova Gulnoza Djurakulovna

yuridik fanlar doktori, dotsent (O'zbekiston)

Murodova Gulnora

yuridik fanlar doktori, dotsent (O'zbekiston)

Denisov Gleb

yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)

Fayziyev Shuxrat Xasanovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Usmonov Muhammadi Bahridinovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Xolmuminov Juma
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Jo'rayev Yuldash Achilovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Skripnikov Nikolay Kuzmich
yuridik fanlar doktori, dotsent (O'zbekiston)

Po'latov Baxtiyor Xalilovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Salomov Baxrom Salomovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Salayev Nodirbek Saparbayevich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Osmonaliev Qayrat
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Aleksey Kibalnik
yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)
Kudryavtsev Vladislav Leonidovich
yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)
Sergey Shoshin
yuridik fanlar doktori, dotsent (Rossiya)
James B.
Eaglin Federal sud markazi (AQSH)

Rustambayev Mirzayusup Hakimovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Zufarov Rustam Axmedovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Kabulov Rustam
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Rajabova Mavjuda Abdullayevna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Taxirov Farxod
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Ismailov Isomiddin
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Hamidov Nurmuhammad Orif o'g'li
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (O'zbekiston)
Yuldoshev Rifat Raxmadjonovich
yuridik fanlar doktori, professor (Tojikiston)
Djansarayeva Rima Ernatovna
yuridik fanlar doktori, professor (Qozog'iston)
Yelena Antonyan Aleksandrovna
yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)
Matthew Light
yuridik fanlar doktori, professor (Kanada)

Inog'omjonova Zumratxon Fatxullayevna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Pulatov Yuriy Safiyevich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
To'laganova Gulchehra Zaxitovna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Muxiddinov Faxriddin Muxiddinovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Mirzov Davron Miragzamovich
yuridik fanlar doktori (O'zbekiston)
Rijakov Aleksandr Petrovich
yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)

Stoyko Nikolay Genadyevich
yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)
Iskandarov Zayniddin
yuridik fanlar doktori, professor (Tojikiston)
Sergey Pen
yuridik fanlar doktori, professor (Qozog'iston)
Aleksey Purs
yuridik fanlar doktori, dotsent (Belarus)
Jurgen Maurer
yuridik fanlar doktori, professor (Germaniya)
Kevin Curtin
yuridik fanlar doktori, professor (AQSH)

Ismoilov Bahodir Islamovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Matkarimova Gulchehra Abdusamatovna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Yuldasheva Govxerjan
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Alexander Trunk
yuridik fanlar doktori, professor (Germaniya)

1. Абдуразаков Султанходжа Суратович КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ ПРАВ ГРАЖДАН В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН.....	6
2. Нариманов Бекзод Абдувалиевич НОТИЖОРАТ ТАШКИЛОТЛАРИ ТУШУНЧАСИ, ТУРЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ.....	14
3. Shomurotov Ma’ruf Abdusamat o‘g‘li HUDUDIY PROKURATURA ORGANLARINING XALQ DEPUTATLARI MAHALLIY KENGASHLARI OLDDIDAGI HISOBDORLIGINING TASHKILIY-HUQUQIY ASOSLARI.....	22
4. Эргашев Илёс Ўрол ўғли ТОВАЛАМАЧИЛИК ТУШУНЧАСИ ВА УНИНГ ЖИНОЯТ-ХУҚУҚИЙ БЕЛГИЛАРИ.....	31
5. Ibragimov Murodjon Jumanazarovich ЖИНОЯТ ХУҚУҚИДА ҚУРОЛНИ ҚОНУНГА ХИЛОФ МУОМАЛАСИНИНГ ОВЫЕКТИГА ДОИР ФИКР-МУЛОHAZАЛАР.....	40
6. Murodullayeva Gulnur Xikmatullo qizi КОРРУПСИЯНИНГ ХАВФЛИ КО‘РИНИШИ СИФАТИДА – FAVORITIZM VA NEPOTIZM.....	48
7. Муслимов Икром Тухтамуратович ЖАЗОНИ ЕНГИЛЛАШТИРУВЧИ ҚОЛАТЛАР ТУШУНЧАСИ ВА БЕЛГИЛАРИ.....	58
8. Абулхайров Рустамхон Ибодуллаевич ПОРТЛАШДАН КЕЙИН ХОДИСА ЖОЙИНИ КЎЗДАН КЕЧИРИШНИНГ КРИМИНАЛИСТИК ЖИХАТЛАРИ: ДАЛИЛЛАРНИ МАВЖУДЛИГИНИ БАҲОЛАШ, УЛАРНИ ЙИГИШ, САҚЛАШ ВА РЎЙХАТГА ОЛИШ ТАРТИБИ.....	67
9. Бобомуродов Фарход Боймуротович ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИДА ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ФАОЛИЯТИНИ ТАРТИБГА СОЛУВЧИ ХАЛҚАРО-ХУҚУҚИЙ ХУЖЖАТЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ.....	76
10. Дусманов Санджар Абдужалолович МДХ ДАВЛАТЛАРИ ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИДА СОДДАЛАШТИРИЛГАН ТАРТИБДА ИШ ЮРИТИШ.....	89
11. Марданов Жасурбек Хусниддин ўғли СОЛИҚ ЁКИ МАЖБУРИЙ ТЎЛОВЛАРНИ ТЎЛАШДАН БЎЙИН ТОВАЛАШ БИЛАН БОҒЛИҚ ЖИНОЯТЛАРНИ ТЕРГОВ ҚИЛИШДА МАХСУС БИЛИМЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ.....	97
12. Низомиддинов Жамшид Нуриддин ўғли КИССАВУРЛИККА ҚАРШИ ҚУРАШНИНГ ТАШКИЛИЙ-ТАКТИК ЖИХАТЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ.....	105

13. Шукуров Жаҳонгир Раббонаевич ЎЗБЕКИСТОНДА ЯРАШУВ ИНСТИТУТИНИ ҚЎЛЛАШ ДОИРАСИНИ КЕНГАЙТИРИШДАГИ АЙРИМ МУАММОЛАР.....	113
14. Султанходжаев Равшан Иркинович ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ “ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ФАОЛИЯТИ ТЎҒРИСИДА”ГИ ҚОНУНИ ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ ВА ФУҚАРОЛАРНИНГ ЭРКИНЛИКЛАРИНИ ТАЪМИНЛАШ СОҲАСИДАГИ ҚОНУНЧИЛИКНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАНБАИ СИФАТИДА.....	122
15. Таштемиров Анвар Алиқулович АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИБ СОДИР ЭТИЛГАН ФИРИБГАРЛИКНИ ФОШ ЭТИШ БИЛАН БОҒЛИҚ МАСАЛАЛАР.....	130
16. Акилов Саидакромхон Акмалович ОСНОВНЫЕ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ ПРИНЦИПЫ В СФЕРЕ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ИНФОРМАЦИИ В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРОСТРАНСТВЕ.....	138
17. Амиров Зафар Актамович ХАЛҚАРО СУДЛАР ВА УЛАРНИНГ ШАКЛЛАНИШ ТАРИХИ.....	147
18. Эгамбердиев Дилшод Алишерович ЖИНОЯТ ИШЛАРИ БЎЙИЧА ҲУҚУҚИЙ ЁРДАМ – ҚЎШМА ТЕРГОВЛАРИНИ ТУЗИШНИНГ ХАЛҚАРО ВА МИЛИЙ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ.....	155

ассоциация, Австралийский центр международного коммерческого арбитража, Пекинская арбитражная комиссия) и их деятельность были проанализированы и внесены предложения по совершенствованию международных судов в новых направлениях..

Ключевые слова: международный суд, постоянный арбитражный суд, Организация Объединенных Наций, международный уголовный суд, международный суд ООН, международный коммерческий арбитражный суд.

Amirov Zafar Aktamovich,
Lecturer of the Supreme School of Judges under
the Supreme Judicial Council of the Republic of Uzbekistan(PhD)
E-mail: amirov.1981@mail.ru

INTERNATIONAL COURTS AND THE HISTORY OF THEIR FORMATION

ANNOTATION

In this article, international courts such as the International Court of Justice, International Criminal Court, the European Court of Human Rights, Inter-American Court of Human Rights, Economic Court of the CIS, and the history of their formation, types of international courts, international arbitration institutions (the Arbitration Court of the Stockholm Chamber of Commerce, the International Commercial Arbitration Court, the American Arbitration Association, the French Arbitration Association, the Australian Center for International Commercial Arbitration, the Beijing Arbitration Commission) and directions of their activity are analyzed, and proposals (recommendations) are made to improve international courts in new directions..

Keywords: international court, permanent court of arbitration, United Nations, international criminal court, UN international court, international commercial arbitration court.

Халқаро тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш халқаро ҳуқуқнинг энг асосий вазифаларидан бири ҳисобланади. Ахлоқий меъёрлар унинг ривожланишини рағбатлантириб, ўсишига кўмак берган бўлса-да, халқаро ҳамжамият биринчи навбатда халқаро ҳуқуқни бутун дунёда тинчликни таъминлаш, хавфсизликни ўрнатиш ва сақлаш воситаси сифатида қабул қилган. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Низомининг 2-моддасига мувофиқ, низо ва зиддиятлар юзага келганда, давлатлар бундай низоли ҳолатларни тинч йўл билан шундай ҳал қилишлари керакки, бунда халқаро тинчлик, хавфсизлик ва адолатга хавф туғилмаслиги зарур [1, Статъя 2(3)].

Низо ва зиддиятларни ҳал қилиш усуллари асосан икки тоифага ажратилади: дипломатик тартиб-таомиллар ва суд қарори. Дипломатик тартиб-таомиллар низоларни қарши томонларнинг ўзлари тарафидан, ёки муҳокама ва фактларни белгилаш усулларидан фойдаланган ҳолда бошқа субъектлар ёрдамида ҳал қилишга уринишини кўзда тутди. Суд муҳокамаси тартиб-таомиллари эса тегишли ҳуқуқий ва амалий масалалар бўйича арбитраж тартибда ёки суд идоралари қарори бўйича қабул қилинган қарорини ўз ичига олади[2, 1894 – 1898].

Низоларни дипломатик ҳал қилиш усуллари музокаралар, беминнат хизматлар ва воситачилик, тергов ва келишув комиссияларини ўз ичига олади.

Низоларни ҳал этишнинг судга оид усуллари дипломатик усуллардан фаркли равишда қарорларни мажбурий бажариш табиатига эга. Женнингс таъкидлашича, «суд жараёни нафақат анъанавий ҳуқуқий низоларни ҳал қилишга хизмат қилиши, балки анча мураккаб вазиятларда превентив дипломатиянинг муҳим воситаси бўлиб ҳам хизмат қилиши мумкин»[3]. Низоларни ҳал қилишнинг судга оид усуллари халқаро суд томонидан ишни **суд орқали** тартибга солиш ёки **арбитраж йўли** билан амалга оширилади.

Халқаро судлар

Халқаро суд ва трибуналлар – бу мустақил судьялардан ташкил топган суд органлари бўлиб, уларга халқаро ҳуқуқ асосида томонлар бажариши шарт бўлган, аввалдан белгиланган

қарор чиқариш қоидалари ва тартиб-таомилларининг муайян мажмуига мувофиқ ҳал қилиш топширилган[4]. Халқаро судлар доимий фаолият олиб борадиган (**институционал**) ҳамда муайян низони кўриб чиқиш учун махсус тузилган бўлиши мумкин (**ad hoc**) [5].

Халқаро низоларни тартибга солиш учун суд жараёнини ривожлантириш концепциясини яратиш бўйича асосий дастлабки шарт – бу дунё давлатларининг бутун жаҳонда тинчликни сақлаш истаги бўлди. 1899 йилда рус подшоси Николай II нинг ташаббуси билан чақирилган Гаага тинчлик конференцияси жаҳонда тинчлик ва хавфсизликни узоқ вақт давомида сақлаш йўллари бўйича музокараларнинг бошланиши эди. Етакчи Ғарб мамлакатларидан ташқари, конференцияда баъзи Осиё давлатлари ҳам иштирок этди. «Халқаро низоларни тинч йўл билан ҳал қилиш тўғрисида»ги Конвенциянинг қабул қилиниши конференциянинг энг юқори нуқтаси бўлди.

1899 йилги Гаага тинчлик конференциясининг асосий янгилigi халқаро тортишув(низо)ларни тартибга солиш учун судларни ташкил этиш имконини берувчи доимий механизмнинг яратилиши бўлди. **Доимий арбитраж суди (Permanent Court of Arbitration)** номи билан маълум бўлган бу муассаса Конвенцияга қўшилган ҳар бир давлат томонидан тайинланган ҳуқуқшунослар гуруҳидан ташкил топади. Доимий арбитраж суди 1900 йилда ташкил этилиб, ўз фаолиятини 1902 йилда бошлади[6].

Доимий арбитраж суди доимий табиатга эга бўлмаса-да, яъни давлатлар ўз розилиқларисиз суд олдида жавобгарликка тортила олмасаларда, доимий суд ташкил этиш гоёси давлат арбоблари ва ҳуқуқшуносларни халқаро суд трибунали ташкил этишга илҳомлантирди. 1919 йилда Версал битими билан «халқаро ҳамкорликка кўмаклашиш ва тинчлик ҳамда хавфсизликка эришиш учун» ўз соҳасида илк халқаро ташкилот – Миллатлар Лигаси ташкил этилди[7].

Миллатлар Лигаси пакти бутунжаҳон судини ташкил қилиш тўғрисидаги таклифларни ифодалашни талаб қилди. 1920 йилда **Халқаро одил судлов доимий палатаси** (кейинги ўринларда ХОСДП) ташкил этилди[2, 1983].

1922 ва 1940 йиллар оралиғида ХОСДП давлатлар ўртасидаги 29 та мунозарали ишларни кўриб чиқди ва 27 та маслаҳат хулосаларини чиқарди. Шу билан бир вақтда, муайян низолар тоифаси бўйича унинг юрисдикциясига бир неча юзлаб битим, конвенция ва декларациялар тақдим этилди. Шу тарзда, доимий халқаро суд трибунали амалда самарали фаолият кўрсата оладими, каби тусдаги барча гумонларга нуқта қўйилди.

1939 йилнинг сентябрь ойида бошланган Иккинчи Жаҳон уруши ХОСДП учун муқаррар жиддий оқибатларга эга эди. 1939 йилнинг 4 декабрь куни ўтказилган сўнгги очик мажлиси ҳамда 1940 йилнинг 26 февраль куни чиқарган сўнгги қароридан кейин ХОСДП бирорта ҳам янги ишни кўриб чиқмади. Бу эса унинг фаолиятининг самарасизлигини кўрсатди. Бироқ, халқаро сиёсий тартибни сақлаш учун кучли ва нуфузли суд ташкил этиш зарурияти ҳамон долзарблигича қолмоқда эди[8]. Бундан ташқари, Иккинчи Жаҳон урушининг бошланиши Миллатлар Лигаси мағлубиятининг бошланиши бўлди ва ўзининг асосий вазифаси - тинчликни таъминлашга қодир эмаслигини намойиш қилди.

Худди шу мақсад билан, аммо Миллатлар Лигасининг камчилиги ва хатоларини бартараф қилган ҳолда таъсис этилган **Бирлашган Миллатлар Ташкилоти** (кейинги ўринларда БМТ) Миллатлар Лигасининг давомчиси бўлди. БМТ Низоми 1945 йилнинг 26 июнь куни Сан-Францискода бўлиб ўтган конференцияда қабул қилинди ва 1945 йилнинг 24 октябрь куни кучга кирди. БМТ Низоми универсал халқаро битим ҳисобланади ва ҳозирги замон халқаро ҳуқуқ-тартибот асосларини мустаҳкамлайди.

БМТнинг мақсадлари Низомининг 1-моддасида қуйидагича ифодаланган:

1. Халқаро тинчлик ва хавфсизликни сақлаш ва шу мақсадда адолат ва халқаро ҳуқуқ тамойилларига мувофиқ тинчликка нисбатан таҳдидлар ёки тинчлик бузишнинг бошқа кўринишларининг олдини олиш ва бартараф қилиш учун жамоавий чора-тадбирлар кўриш, тинчликнинг бузилишига олиб келиши мумкин бўлган халқаро баҳсларни йўлга солиш ёки ҳал қилиш;

2. Халқларнинг тенг ҳуқуқлилиги ва ўз тақдирини ўзи белгилаши тамойилларини ҳурмат қилиш асосида дўстона алоқаларни ривожлантириш, шунингдек, умумий тинчликни мустаҳкамлаш учун бошқа тегишли чораларни кўриш;

3. Иқтисодий, ижтимоий, маданий ва гуманитар йўналишдаги халқаро муаммоларни ҳал этиш ва инсон ҳуқуқлари ҳамда ирки, жинси, тили ва миллатидан қатъий назар, барча учун асосий эркинликларга нисбатан ҳурмат туйғусини ривожлантириш ва рағбатлантиришда халқаро ҳамкорликни амалга ошириш;

4. Ана шу мақсадларга эришишда миллатларнинг ҳаракатларини мувофиқлаштириш учун марказ вазифасини бажариш[1].

БМТ Низоми – бу уни имзолаган давлатлар учун ҳуқуқ ва мажбуриятлар акс этган ва белгиланган кўп томонлама битимгина эмас, балки вазифалари баён этилган ҳамда чекловлари белгиланган БМТ Конституцияси ҳамдир[1, статья 2].

БМТ Низоми билан ХОСДП асосида БМТ Халқаро суди (кейинги ўринларда Суд) ташкил этилди[2, 1983-1984]. У 1946 йилдан ўз фаолиятини бошлади. Суд Гаага шаҳридаги Тинчлик саройида жойлашган (Нидерландия) [9].

БМТ Халқаро суди зиммасига икки томонлама вазифа юкланган: давлатлар томонидан кўриб чиқиш учун берилган ҳуқуқий юридик баҳсларни халқаро ҳуқуққа мувофиқ ҳал этиш (низолар ишлар бўйича вазифаси); ваколатли халқаро орган ва ташкилотлар томонидан унга тегишли тарзда юборилган ҳуқуқий масалалар бўйича маслаҳат хулосасини чиқариш (маслаҳат бериш вазифаси).

Суд кўриб чиқадиган баҳсларнинг томонлари сифатида фақатгина давлатлар иштирок эта олади.

1920 йилда ташкил этилиб, 1946 йилда тугатилган Миллатлар Лигаси Лига самарали фаолият кўрсатган бутун давр давомида ўзидан мерос қолдирди. Халқаро Суддан ташқари, БМТ Маъмурий трибунал амалиётини мерос қилиб олди.

Халқаро меҳнат ташкилотининг(кейинги ўринларда - ХМТ) Маъмурий трибунали 1927 йилдан 1946 йилгача Миллатлар Лигаси Котибияти ва Халқаро меҳнат бюроси устидан тушган шикоятларни кўриб чиқишга ваколатли бўлган.

1982 йилда «БМТнинг денгиз ҳақуқи бўйича Конвенцияси» қабул қилиниши якунлари бўйича БМТ ташаббуси билан мустақил суд органи – **Денгиз ҳуқуқи бўйича халқаро трибунал** (International Tribunal for the Law of the Sea, ITLOS) таъсис этилди. У Конвенцияни талқин этиш ёки қўллашга тааллуқли бўлган ҳар қандай масалалар, шунингдек, Трибуналга юрисдикциясини тақдим этган ҳар қандай бошқа муайян кўзда тутилган барча масалалар бўйича юрисдикцияга эга. Конвенцияга боғлиқ баҳслар денгиз ҳудудларини делимитацияси, кемалар қатнови, денгизнинг жонли заҳираларини ҳимоя қилиш ва бошқариш, денгиз муҳитини сақлаш ва ҳимоя қилиш ҳамда денгиз бўйича илмий тадқиқотларга тааллуқли бўлиши мумкин[10].

Иккита жаҳон урушининг юзага келиши ва унинг содир бўлиши яна бир институционал халқаро суд юзага келишига сабаб бўлди. Давлатлар томонидан эмас, балки алоҳида шахслар томонидан инсониятга қарши геноцид ва кенг миқёсли, кўп сонли жиноятлардан сўнг жаҳон ҳамжамияти, шу жумладан, БМТ бутун инсониятга қарши алоҳида жиноятлар тоифалари содир этганлиги учун алоҳида шахсларнинг ишини кўриб чиқиш ваколатига эга бўлган халқаро жиний суд ташкил этиш масаласига жиддий эътибор қаратди. Шу тарзда, индивидуал жиний жавобгарлик тушунчаси пайдо бўлди[11, – р 863].

Рим статутида юрисдикцияси чуқур ифода этилган **Халқаро жиноят суди** (кейинги ўринларда ХЖС) XXI асрда индивидлар томонидан содир этилган кўп сонли оғир жиноятлар учун жазоланмай қолишини тугатишга кўмаклашиш учун шартномавий асосда ташкил этилган биринчи доимий халқаро суд ҳисобланади. ХЖС пайдо бўлишига қадар тарихда ad hoc (бир марталик) трибуналлар фаолият юритган бўлиб, улар аниқ бир вақтда ва муайян низо доирасида содир этилган жиноятларни тергов қилиш учун махсус тузилган.

Суднинг юрисдикцияси бутун халқаро ҳамжамиятни хавотирга қўядиган ўта жиддий жиноятлар билан чекланади. Мазкур Статутга мувофиқ, Суд қуйидаги жиноятларга нисбатан

юрисдикцияга эга: а) геноцид жинояти; б) инсониятга қарши қаратилган жиноятлар; с) ҳарбий жиноятлар; d) агрессия жинояти[12, 5-модда].

1945 йил 8 август куни Франция Республикаси, Совет Социалистик Республикалари Иттифоқи (СССР), Буюк Британия ва Шимолий Ирландия Бирлашган қироллиги ҳамда Америка Қўшма Штатлари Нюрнберг хартияси, деб номланган Лондон келишуви ва хартиясини имзолади. Низомни немис раҳнамолари устидан суд олиб бориш бўйича халқаро ҳарбий трибунал тузди.

Собиқ Югославияда юз берган воқеалар халқаро жиноий суд концепциясини яратишга бўлган қизиқишнинг яна ортишига олиб келди.

Собиқ Югославия бўйича Халқаро жиноий трибунал Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг суди бўлиб, 1990 йилларда Болқонда юз берган тўқнашувларда содир этилган ҳарбий жиноятлар билан шуғулланган. 1993 йилдан 2017 йилгача давом этган ваколати доирасида у халқаро гуманитар ҳуқуқнинг ландшафтини бутунлай ўзгартириб юборди. Жабрланганларга улар ўзлари гувоҳ бўлган ва бошидан ўтказган ваҳшийликлар тўғрисида сўзлаш имконини берди ва ушбу ваҳшийликларни содир этишда энг кўп айбдор деб тахмин қилинаётган шахсларни жавобгарликка тортиш мумкин эканлигини исботлади[13].

Трибунал тўқнашувлар ва тўқнашувлардан кейинги оқибатларнинг ривожланишини ҳал этиш, шу жумладан, оммавий жиноятларда гумон қилинаётган раҳнамоларнинг судга тортилиши дунё ҳамжамияти эътироф этган меъёрга айланди. Трибунал самарали ва шаффоф халқаро одил судловни амалга ошириш мумкин эканлигини исботлади. Трибунал иши собиқ Югославия давлатларига катта таъсир кўрсатди. Шунчаки энг юқори даражали ва ашаддий жиноятчиларни амалидан кетказиб, жавобгарликка тортиб, Трибунал зўравонлик ҳолатларидан қутула олди[14].

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Хавфсизлик Кенгаши таъсис этган Иккинчи жиноий ad hoc трибунал бу «1994 йил 1 январдан 1994 йил 31 декабргача давом этган Руанда ва қўшни давлатлар ҳудудида содир этилган геноцид ва халқаро гуманитар ҳуқуқнинг бошқа жиддий бузилишлари учун жавобгар бўлган шахсларни суд томонидан таъкиб қилиниши» учун **Руанда бўйича Халқаро жиноий трибунали (кейинги ўринларда РХЖТ)** ҳисобланади.

РХЖТ тарихда геноцидга қарши ҳукмлар чиқарган ва 1948 йилги Женева конвенциясидаги геноцид тушунчаси таърифини шарҳлаб берган (талқин қилган) биринчи халқаро трибунал бўлди. Шунингдек, халқаро жиноят ҳуқуқида зўрлашга таъриф берган ва уни геноцид содир этиш воситаси сифатида тан олган биринчи халқаро трибунал ҳамдир.

БМТ ташкил топгандан сўнг инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш масаласи нафақат давлатларнинг ички иши, балки халқаро ҳуқуқнинг ҳам муаммоси сифатида кўрила бошлади. Натижада нафақатгина инсон ҳуқуқларини таъминлашга доир БМТ доирасидаги универсал механизмлар, балки минтақалар доирасида ҳам инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тизимлари ташкил этилди. Бугунги кунда дунёнинг турли минтақаларида инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишга доир ўзига хос моделлар яратилган бўлиб, улар инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича Европа тизими, Америка тизими, Африка тизими ва араб тизимларини ўз ичига олади. Мазкур тизимлар доирасида ҳар бир минтақанинг сиёсий, тарихий, иқтисодий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда механизмлар ташкил этилган бўлиб, улар инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро (минтақавий) судлар/комиссия (Инсон ҳуқуқлари бўйича Америка давлатлариаро суди, Инсон ҳуқуқлари бўйича Африка суди, Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа суди, Инсон ҳуқуқлари бўйича Доимий араб комиссияси) орқали ўз фаолиятини амалга оширади. Шу каби халқаро судлардан бири – Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа суди бўлиб, у нафақат инсон ҳуқуқлари доирасидаги асосий ҳуқуқларни эълон қилди, балки уларни ҳимоя қилишнинг ўзига хос механизмини ҳам ташкил этди.

1953 йил 3 сентябрда кучга кирган Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги конвенция Европа Кенгаши аъзо-давлатлари ҳудудида инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоя қилишнинг алоҳида механизмини яратди[15]. 1998 йилнинг

1 ноябридан №11 Протокол кучга кириши билан доимий асосдаги суд сифатида Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа суди ташкил этилди[16].

Шунингдек, фақатгина Муस्ताқил Давлатлар Ҳамдўстлиги ҳудудида фаолият олиб борадиган суд, яъни, Муस्ताқил Давлатлар Ҳамдўстлиги Иқтисодий Суди мавжуд бўлиб, у 1992 йил 15 май куни Муस्ताқил Давлатлар Ҳамдўстлиги аъзо-давлатларининг хўжалик юритувчи муассасалари ўртасидаги ҳисоб-китобларни яхшилашни таъминлаш чоратadbирлари тўғрисидаги Келишувнинг 5-моддасига мувофиқ ташкил этилган[17].

Шу тарзда, хулоса қилиш мумкинки, халқаро судлар доимий (институционал) ҳамда махсус бир марталик (ad hoc) турга ажратилади. Доимий (институционал) судларни иккига ажратишимиз мумкин. Яъни, халқаро ва минтақавий судларга. Биринчиси, бунда халқаро судларнинг юрисдикцияси унга аъзолар учун амалда бўлади. Иккинчиси, минтақавий судлар юрисдикцияси фақат муайян ҳудуд(минтақа) билан чегараланган бўлади.

1922 йилда дастлаб Халқаро савдо палатаси эгидаси остида асосий савдогар мамлакатлар тижорат масалаларида арбитраж даъволари очиш тўғрисидаги Женева протоколини (баёнотини) имзоладилар («Женева протоколи»). Яқунда протоколни Буюк Британия, Германия, Франция, Япония, Ҳиндистон, Бразилия ва яна 20 га яқин бошқа давлатлар ратификация қилди[18]. Шу протокол билан **Халқаро тижорат арбитраж суди (Arbitration Court in the International Chamber of Commerce)** ташкил этилди[19].

Инвестицион низоларни тартибга солиш бўйича Халқаро марказ (International Centre for Settlement of Investment Disputes, ICSID) БМТ тизимида қирувчи тузилма бўлиб, ҳукуматлар ва хусусий хорижий инвесторлар ўртасидаги инвестицион низо-зиддиятларни тартибга солиш орқали ёки арбитраж муҳокамаси орқали тартибга солишни таъминлайди. У 1966 йилда давлатлар ва бошқа давлатларнинг фуқаролари ўртасидаги инвестицион низоларни тартибга солиш тўғрисидаги Конвенцияга мувофиқ ташкил қилинган[20].

Шунингдек, ҳозирги кунга қадар арбитраж хизматлари кўрсатиш мақсадида қуйидаги арбитраж муассасалари ташкил этилди:

Стокгольм Савдо палатасининг Арбитраж институти (Arbitration Court of the Stockholm Chamber of Commerce) - 1970 йилдан бошлаб ҳуқуқий фуқаролик характеридаги халқаро низоларни кўриб чиқаётган Тижорат арбитраж суди[21]. **Халқаро Гонконг арбитраж маркази (Hong Kong International Arbitration Centre, HKIAC)** - Халқаро Гонконг арбитраж маркази Гонконг САР да доимий фаолият кўрсатувчи йирик арбитраж ташкилот ва Осиё минтақасидаги энг нуфузли халқаро тижорат арбитражи ҳисобланади[22]. **Лондон халқаро арбитраж суди (The London Court of International Arbitration, LCIA)** - Лондонда асос солинган[23]. **Сингапур халқаро арбитраж маркази (Singapore International Arbitration Centre, SIAC)** - 1991 йилда ташкил этилган муस्ताқил тижорат ташкилоти.

SIAC ни АҚШ, Буюк Британия, Швейцария, Ҳиндистон, Корея ва Сингапур давлатларидан хакамлик суди соҳасида катта малакага эга бўлган мутахассислардан иборат Директорлар кенгаши бошқаради. Одатда, Сингапур халқаро арбитражи тижорат соҳасидаги низоларни, шунингдек, қурилиш, денгиз савдогарлиги, савдо ва суғурта соҳасидаги низоларни кўриб чиқади[24].

Юқоридагилардан келиб чиқиб, бугунги кунда халқаро майдонда қуйидаги халқаро судлар фаолият юритаётганлигини кўришимиз мумкин:

1. БМТ Халқаро суди
2. Халқаро жиноят суди

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D1%83%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D1%83%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D1%81%D1%83%D0%B4

3. Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа суди
4. Инсон ҳуқуқлари бўйича Амеркалараро суд
5. МДҲ Иқтисодий суди
6. Евроосиё Иқтисодий суди

7. Европа Иттифоқи суди
8. Инсон ва халқлар ҳуқуқлари бўйича Африка суди
9. Инсон ҳуқуқлари бўйича Араб суди
10. Денгиз ҳуқуқи бўйича халқаро трибунал

Шунингдек, ҳозирги кунда қуйидаги арбитраж муассасалари фаолият юритмоқда (рўйхат тўлиқ эмас):

1. Стокгольм Савдо палатаси арбитраж суди
2. Халқаро тижорат арбитраж суди
3. Америка Арбитраж Ассоциацияси
4. Француз арбитраж ассоциацияси
5. Австралия халқаро тижорат арбитражи маркази
6. Пекин арбитраж комиссияси
7. Қоҳира халқаро тижорат арбитражи минтақавий маркази
8. Мексика Арбитраж маркази
9. Милан миллий ва халқаро арбитраж палатаси – "Милан арбитраж палатаси"
10. Хитой халқаро савдо-иқтисодий арбитраж комиссияси
11. Умумий суд ва арбитраж
12. Польша савдо палатаси арбитраж суди
13. Руминия савдо-саноат палатаси қошидаги Халқаро тижорат арбитраж суди
14. Дубай халқаро арбитраж маркази
15. Гонконг халқаро арбитраж маркази
16. Инвестиция низоларини тартибга солиш бўйича халқаро марказ
17. Лондон халқаро арбитраж маркази
18. Доимий арбитраж суди
19. Сингапур халқаро арбитраж маркази
20. Швейцария палатаси арбитраж муассасаси
21. Халқаро савдо ҳуқуқи бўйича БМТ комиссияси
22. Вена халқаро арбитраж маркази
23. Интеллектуал мулк бўйича Бутунжаҳон ташкилоти Арбитраж ва Воситачилик маркази
24. Қозоғистон халқаро арбитраж суди
25. Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноат палатаси қошидаги Тошкент халқаро арбитраж маркази.

Юқоридаги таҳлиллар натижасида шуни кўриш мумкин-ки, деярли барча муносабатларни тартибга солувчи халқаро судлар шаклланган. Бироқ, бир дин вакилларининг бошқа дин вакиллари ҳуқуқларини бузишига қарши курашувчи халқаро суд мавжуд эмас. Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкин-ки, бизнингча, айнан шундай йўналишдаги инсон ҳуқуқлари бузилишининг олдини олиш билан шуғулланувчи махсус халқаро судлар ташкил этилиши лозим.

Иқтибослар/Сноски/References:

1. Устава ООН (UN Charter) - <https://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text>
2. Малкольн Шоу (The Malcolm Show)
3. R. Y. Jennings, 'Presentation', in *Increasing the Effectiveness of the International Court of Justice* (ed. C. Peck and R. S. Lee), The Hague, 1997, p. 79
4. Max Planck Encyclopedias of International Law - <https://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e35>
5. <https://www.justice.gov/jmd/lis/international-courts#international>
6. <https://www.icj-cij.org/en/history>

7. <https://www.un.org/en/about-us/history-of-the-un/predecessor>
8. <https://www.icj-cij.org/en/history>
9. <https://www.un.org/ru/icj>
10. <https://www.itlos.org/en/main/latest-news>
11. Малкольн Шоу. Международное право. Учебник./Cambridge University Press. 2017 г – п 863 (Malcoln Shaw. International law. Textbook./Cambridge University Press. 2017 - p 863)
12. [https://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute\(r\).pdf](https://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute(r).pdf) – 5-модда
13. <https://www.icty.org>
14. <https://www.icty.org/en/about>
15. https://www.echr.coe.int/documents/convention_rus.pdf
16. https://www.echr.coe.int/Documents/Court_in_brief_ENG.pdf
17. <http://sudsng.org>
18. <http://www.memo.ru/prawo/hum/zhen1925.htm>
19. <https://iccwbo.org/dispute-resolution-services/icc-international-court-arbitration>
20. <https://icsid.worldbank.org>
21. <https://sccinstitute.com/ru>
22. <https://www.hkiac.org/>
23. <https://www.lcia.org>
24. <https://www.siac.org.sg>

ҲУҚУҚИЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

6-МАХСУС СОН

ЖУРНАЛ ПРАВОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ
СПЕЦИАЛЬНЫЙ НОМЕР-6

JOURNAL OF LAW RESEARCH
SPECIAL ISSUE-6

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Тадқиқот город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000